

HAMID HADŽIBEGIĆ

ODNOS CRNE GORE PREMA GRAHOVU U DOBA NJEGOŠA

Kada je Petar II Petrović Njegoš preuzeo vlast u Crnoj Gori, Grahovo je pripadalo Hercegovini kao nahija nikšićkog kadiluka. Ali ono je imalo izvjesnu autonomiju. O unutarnjem redu vodio je brigu vojvoda Jakov Daković. On je kupio harač i slao ga u Mostar. Sam narod u Grahovu održavao je tijesne veze s Crnom Gorom i na nju se više naslanjao. S druge strane, Crna Gora je davala Grahovu svoju podršku i u svakoj prilici pružala mu pomoć i zaštitu. Tako je Grahovo postalo jedna vrsta neutralnog područja, na kome su se sukobljavali interesi Turske i Crne Gore.

Pored vjerskih razlika naročito socijalni uslovi uticali su na zaoštavanje odnosa. Osim harača turskoj državi Grahovljani su davali trećinu poljoprivrednih proizvoda posjednicima u obližnjim krajevima. To ih je odbijalo od turske uprave u Hercegovini, a privlačilo Crnoj Gori, od koje su očekivali ne samo svoje političko nego i ekonomsko oslobođenje.¹⁾

Grahovski vojvoda Jakov Daković je već od 1834 g. prestao da ubire harač. To je dalo povoda hercegovačkom veziru Ali-paši da pođe s vojskom na Grahovo u avgustu 1836 g. Grahovljanima je priteklo u pomoć oko 300 Crnogoraca, ali su bili pobijedeni.²⁾ Grahovljani sa vojvodom bili su prisiljeni da se pokore Ali-paši i da mu plaćaju i dalje harač. Odnosi, pak, Ali-paše s Crnom Gorom bili su zategnuti.

Prvi ozbiljan korak za uspostavljanje mira i dobrih odnosa između Hercegovine i Crne Gore učinjen je od strane Njegoša 1838 godine poslije njegove korespondencije s hercegovačkim vezirrom Ali-pašom Stočevićem i bosanskim vezirrom Vedžih Mehmed-pašom.³⁾ Sporazum između vladike i pretstavnika oba vezira postignut je 20 oktobra 1838 godine na Cetinju.⁴⁾

¹⁾ Jagoš Jovanović u svojoj istoriji Crne Gore veli: »Pitanje Grahova bilo je nepristano od 1815 godine povod za mnogobrojne sukobe pograničnih crnogorskih i brđanskih plemena sa hercegovačkim Turcima. Grahovo je bilo u neku ruku zorno mjesto hajdučkih četa iz svih krajeva prema Hercegovini. Odatle su one išle kroz Hercegovinu, dopirući čak do Mostara i Konjica«.

J. J., Stvaranje crnogorske države i razvoj crnogorske nacionalnosti (Istorija Crne Gore od početka VIII vijeka do 1918 g.), Cetinje 1948, str. 219.

²⁾ U tom sukobu poginuo je vladikin brat Joko i Stevan, sin vojvode Stanjka Petrovića. Pošto je Smajlaga Čengić bio glavni faktor za navedeni poraz, to je on 1840 godine iz osvete ubijen u Drobnjacima.

³⁾ Dr. L. Tomanović, Petar II Petrović Njegoš kao vladalac, Cetinje 1896, s. 96—99. — Marko Dragović, Borba Crnogoraca s Turcima oko prevlasti nad Grahovom, Starine XX, Zagreb 1888, s. 269—270.

Prilikom svog prvog i drugog boravka u Rusiji (1833 i 1837) vladiki je preporučeno da uspostavi dobre odnose s pograničnim turskim pašalucima. On je to i predložio Ali-paši 1834 g., ali željeni cilj nije postignut. Kada se je 1837 g. drugi put vraćao iz Rusije razgovarao je s turskim ambasadorom u Beču Ferik-pašom, koji mu je obećao da će se od strane Turske održavati mir na granicama Crne Gore. V. Latković, Petar Petrović Njegoš, Beograd 1949, s. 80.

⁴⁾ Dr. L. Tomanović, Petar II Petrović Njegoš kao vladalac, s. 101. — Đorđe Popović, Istorija Crne Gore, Beograd 1896, s. 181.

Taj sporazum glasi:

»Da se zna kako turski činovnici od strane vezira bosanskog Vedžihi Mehmed-paše g. Hadži Mehmed namjesnik Silahdarov, a od strane vezira hercegovačkog Ali-paše g. Ubejdulah-aga Šehović dodoše na Cetinje kao punomoćnici svojijeh vezira k vladici crnogorskom⁵⁾ s kojim razgovoriše se oko Grahova i graničnoga mira ugovoriše ovo:

1. Da se Grahovljani slobodno vrate svaki na svoju kuću i zemlju, koji se makao s nje i da drži slobodno i vječno sve ono što su i prije držali, a od sada da im sudi vojvoda Jakov Daković, kojemu ostaje vojvodstvo nasljedstveno i koji će biti na to potvrđen od predrečena dva vezira i od vladike crnogorskoga.

2. Da Grahovljani daju Turcima ono što su im Turci otsjekli bili posljednji put za zemlje turske koju drže i carske, a od drugoga da nijesu dužni ništa davati, iako hoće od svoje volje, i to sve da predaju u ruke vojvodi Jakovu Dakoviću, a Turci od njega da traže, jerbo je on stavljen nad tom stvari.

3. Da od sad u naprijed ne mogu ni Turci ni Crnogorci ništa graditi u Grahovu.

4. Da vezir bosanski Vedžihi Mehmed-paša jamči, da od sada u naprijed nika kva zlokovarnoga namjerenja od turske strane protiv Grahovljana biti neće.

5. U isto vrijeme čini se vječni mir među nezavisnom oblasti crnogorskom s jedne strane, tj. počinjući od vrh Koma kučkoga do Dragalja. Svekolike zemlje što je ko uživa na rat da ih uživa i na mir, a one što nijesu od rata mogle biti košene ali pašene, da ostanu polovina Turcima a polovina Crnogorcima.

6. Za tvrdnu ovoga ugovora i vječnoga mira jamči se od crnogorske strane vladika crnogorski bosanskom veziru Vedžihi Mehmed paši; a od strane turske opet jamči se bosanski vezir Vedžihi Mehmed-paša vladici crnogorskome.

Ovaj traktat načinjen u dva ekzemplara jednaka, potpisuju od strane turske gore pomenuta dva vezirska punomoćnika g. Hadži Mehmed namjesnik Silahdarev i Ubejdulah aga Šehović, a od crnogorske strane vladika crnogorski. Skrijepio Praviteljstva crnogorskoga sekretar i kavaljer Dimitrije Milaković.«⁶⁾

Vladika je bio zadovoljan ovim ugovorom smatrajući da se time priznaje sa mostalnost Crne Gore, kao i neko pravo nad Grahovom, iako je njim potvrđena suverenost Turske nad ovim područjem.

Prema t. 6 za sprovođenje ovoga ugovora jamči vladika crnogorski i bos. vezir M. Vedžihi-paša. A o tjemstvu od strane Ali-paše ništa se ne govori.

⁵⁾ U pismu kojim je Njegoš izvijestio ruskog konzula u Dubrovniku Gagića o zaključenju mira on hvali navedenu dvojicu delegata i kaže: »Ja sam mnogo ima truda dok smo na zaključenje došli; ne znam bi li uspeo, da su poslanici drugojačiji ljudi bili, no na sreću, poslanik vezira bosanskoga bio je čovjek u Rusiji, koji ne samo govori posredstvom ruski i srpski, nego i dovodima se ubjediti da, a drugi poslanik vezira hercegovačkoga također je bio čovjek, koji se prilično u jevropske stvari razumijeva i lijepo srpski čita.«

Dr. L. Tomanović, Petar II Petrović Njegoš kao vladalac, Cetinje 1896, s. 101.

⁶⁾ Marko Dragović, Materijal za istoriju Crne Gore, Glasnik Srpskog uč. društva, knj. 63, Beograd 1885, s. 145—146.

M. Dragović na ovom mjestu datira gornji traktat za 20 septembra. Međutim na str. 164, on donosi pismo Ali-paše od 7 oktobra upućeno Njegošu pred sastanak na Cetinju.

Kasnije vladika pošalje Vedžihi-paši u Travnik grahovskog vojvodu Jakova i popa Stevana Kovačevića zajedno sa svojim perjanikom Radovanom Piperom.⁷⁾ S njima i još trojicom knezova iz Grahova bosanski vezir M. Vedžihi-paša utvrdio je poblize pravo i dužnosti Grahovljana i izdao im o tom senet. A i oni su njemu potpisali utvrđeni sporazum u mjesecu decembru 1838 g.

Ovdje donosimo u turskom tekstu i prevodu taj sporazum, koji sam našao u sidžilu travničkog kadije od iste god.⁸⁾

Turski tekst

»Memâlik-i mahrûse-i salatanat-ı seniye tabaasının mezâlîm ve teaddiyattan vikayesiyle esbab-ı asayiş ve istirahatlarının istihsâlî matlûb ve mültezem-i âlî olduğu misillü bilcümle zir-i destan bulunan tabaa ve ehâlinin dahi riza-cûyâne hareketle iş ve güçleriyle meşgûl olup uygunsuz keyfiyetlerde bulunmamaları lâzimei zimmetleri olmağla Grahova nahiyesinde şimdiye kadar her ne ki olmuş ise olmuş gitmiş olup bundan böyle işbu sened nâtik olduğu üzere hareket olunmak ve mugairi bir göne hareket vukua gelmemek üzere Hersenk sancağı mütesarrıfı devletlü Ali-paşa hazretlerinin sancaktarları Mustafa-aga ve adamları Ubeydullah-aga ile Karadağ İvladikası cenabının adamı Rado huzurumuzda mevcut bulundukları halde nahiyeyi mezbûre^{a)} voyvodası Yako ve papas İstefan ve knez Lazar ve Luka ve Yovan ile bilmüzakere karar verilmiş olmağla nahiyeyi mezbûre reayaları daima işbu sened mucibince hareket idüp mugair-i usul-ı raiyet bir göne hâl ve harekette bulunmamak üzere müteahhid olduklarından anlar böylece hareket ettikçe müşârünileyh Ali-paşa hazretleri taraf-i devletlerinden ve ehl-i islam tarafından dahi işbu senedin mugâyırı bir göne muamele olunmıyacağına tarafımızdan kefil olunmuş olmaktan nâşi eğerçi ehl-i islam tarafından ehali merkûmeye bila mûcib teaddiyat vukua gelir ise irtikâb eylediği cünhası reayayı mersûme tarafından müşârünileyh Ali-paşa hazretlerine ifade olunarak terbiyeyi lâyıkası müşârünileyh hazretleri tarafından icra olunup eğerçi müşârünileyh hazretleri tarafından icra olunmaz ise bu hususta mütekeffil ve müteahhid bulunduğumuza binaen keyfiyet reayayı mersûme tarafından tarafımıza iş'ar ve ifade olunarak müşârünileyh hazretleriyle bilmuhabere iktizasına bakılacaktır.

Fi şevval sene 254.«

»Hersenk sancağında vaki' Nikşiç^{b)} kazasına tâbi' Grahova nahiyesinin bazı cihe-tiyle usulu bozulmuş olduğundan nahiyeyi mezbûre voyvodası olan [Yako] ve papas İstefan ve knez Lazar ve Luka ve Yovan Travnik'e getirilerek bilmüzakere şu ve-cihle rabita verilmiştir ki beyan olunur.

⁷⁾ Iz pisma Ali-paše od 16/28 dec. 1838 može se zaključiti, da je delegacija otišla u Travnik preko Mostara. U pismu Ali-paša kaže:

»Iz tvoje knjige prve i posljednje, što smo primili skoro razmjeli smo za sve što nam pišeš također i za vječni mir i komšiluk. Suviše od tvoja poslanika Radovana izvijestili smo se za sve, i opremili smo lijepo u Travnik bosanskome veziru Vedžihi-paši s Jakovom vojvodom i ostalom njegovm družinom grahovskom, koji su se juče vratili i polaze tamo na miru. — M. Dragović, Mat. za ist. C. G., Gl. Šrp. uč. dr., knj. 63. s. 114.

⁸⁾ Orijentalni institut, sidž. br. 32, s. 124—125.

a) U sidžilu na nekim mjestima stavljeno je »nahiye-i mezbûre«, a na nekim »nahiyeyi mezbur«. U našoj transkripciji stavljen je na svim mjestima prvi oblik.

b) U sidžilu ova riječ nije pravilno napisana.

Hersenk sancağı ahalileriyle nahiyeyi mezbûre reayaları beynlerinde mukaddemce bazı göne münazaa vâki' olmuş ve bu cihetiyle reayayı mersumeden birazları Karadağ tarafına firar etmiş olduklarından şimdiye kadar her ne ki olmuş olmuş cümlesi 'afv kılınmış olduğundan nahiyeyi mezbûre reayaları bu vecihle korkmayup yerli yerine gelüp kendülerinin olan hane ve bağ ve bahçe ve tarla ve çair ve sairlerini alup ve kadimî ziraat idüp sayei padişahîde rahat üzere olup mukaddemce olan uygunsuzluklarından dolayı kendülerine bir şey denilmeyüp her vecihle emin olalar.

Ve nahiyeyi mezbûreye müşarûnileyh Ali-paşa hazretleri mukademce taraflarından Yakoyu voyvoda nasb-etmiş olduklarından bundan böyle dahi mersûm Yako nahiyeyi mezbûrede voyvoda olup reayayı gözedüp nahiyeyi merkûmenin umur ve hususatını ru'yet idüp kendüsi sâdikane hizmet eyleye. Eđerçi hilafi-ı emir (ve) riza hareketi zuhura gelse ve yahod reaya fukarasına bir göne mezâlîm ve teaddiyâtı vuku' bulup-ta voyvodalıktan azıl ve tebdili icab eder ise müşarûnileyh hazretleri tarafından nahiyeyi mezbûre reayasından söz anlar birkaç knezleri celb ile içlerinden her kangısı voyvodalığa münasib olur ise voyvoda nasb-olunacak.

Ve nahiyeyi mezbûre Nemçe ve Karadağ ile Hersenk sancağı arasında bulunmuş ve bu cihetiyle nahiyeyi mezbûre reayası kendülerini muhafaza için daima pandur tutmağa mecbur olup sair mahallerden ziyade masarifa dûçar oluğelmış olduklarından porezleri müşarûnileyh Ali-paşa hazretleri tarafından mukaddemce afv olunmuş olmak hasebiyle bundan böyle dahi porez matlub olunmayup cizye vaktı müşarûnileyh hazretleri tarafından bir münasib adamları gidüp nahiyeyi mezbûrede cizyeye müstehak her ne mikdar reaya var ise gidecek adam marifeti ve voyvodaları marifetiyle defter olunup farza cizye vermeğe müstehak üçyüz elli reaya bulunur ise elli neferi kendülerinin masâriflerine medar olmak üzere terk-olunarak kusur üçyüz nefer reayanın cizyelerinin alkçesi livarı mezbûrenin sair kaza ve nahiyelerinde bulunan reayanın cizyeleri misillü tahsis olunacak.

Ve nahiyeyi mezbûre civarlarında bulunan ehl-i islamın emlâk ve erazi ve çiftlikâtleri olup bunların ashabı vakt-ı tahsilde taraflarına aid olan icaratı tahsil için kendüleri ziyadece adamlarıyla nahiyeyi mezbûreye varup yem ve yeyecekten dolayı reayayı mersûmeye gaddarlık^{c)} olduğundan ve böyle gadır ve uygunsuzluğa rizayı Barî ve rizayı padişahî olmadığından hem ashab-ı alakaya ve hem de reayayı mersûmeye gadır olmamak üzere bundan böyle nahiyeyi mezbûrede çiftlikât ve emlâk ve erazısı bulunanlar her bir fis yani her bir kabileden mu'temed ve ehl-i arz takımından olarak gönderilüp vekil-i merkûmlar ve voyvoda mersûm ve knezler marifetiyle herkesin hâsılatı vekillerine teslim olunup ve şimdiye kadar reayayı mersûme ashab-ı alakaya üç hissadan bir hissa veregelmiş iseler de geçenlerde hallerine terehhumen dört hissadan bir hissa vermek üzere müşarûnileyh Ali-paşa hazretleri tarafından reayayı mersûmeye sened verilmiş olduğunu reayayı mersûme ifade eylediklerinden eđerçi filhakıka böyle ise dört hissada bir hissa verilmek ve yahod işbu senedin aslı yoğise yine üç hissada bir hissa olarak verilüp ashab-ı alakanın gönderecekleri vekilleri tarafından reayayı mersûmeye bir göne gaddarlık^{c)} ve uygunsuzluk edilmeyüp reayayı mersûme taraflarından dahi ashab-ı alakaya âid ve râci' olan haklarından bir dane şey ketm ve ihfa olunmayup dogruca vekillerine teslim kılınacak.

c) U sidžilu »gadirlik«.

Ve nahiyei mezbûrede ehl-i islâmın çiftlikât ve bahçe ve baĝ ve deĝirmen ve sâir göne emlak ve arazileri Őimdiye kadar ne vecihle tâ'mir ve termin olunagelüp bakılmıŐ ve harabiyetten muhafaza olunmuŐ ise bundan böyle dahi ol vecihle kadimî üzere bakılup tâ'mir ve termin olup fakat nahiyei mezbûre Nemçe ve Karadaĝ ve Hersenk sancaĝı arasında vâki' olmuŐ olduĝundan eŐkiya ve hırsız ve edepsiz mekûlesi tehassun edecek suretle gerek aŐhab-ı alâka tarafından ve gerek Karadaĝlu canibinden kule gibi ebniye inŐa olunmiyacak.

Bizler ki Grahova nahiyesi voyvodası ve knezleriyiz kendü taraflarımızdan esâleten ve nahiyei mezbûrenin sâir reayaları tarafından vekâleten işbu senette yazıldıĝı vecihle amel ve hareket etmek ve fimaba'd mugair-i emr-i padiŐahî bir göne hâl u harekette bulunmamak üzere mülteahhid olduklarımızdan işbu sened tahrir olunmuŐtur.

Bende Knez Luka Vukoçiç an Grahova	Bende Yovan Bulaić nahiye Grahova	Bende Knez Lazar AndriyaŐević nahiye Grahova
Bende Rahib IŐtepan nahiye Grahova		Bende Yako Voyvoda Dakoviç nahiye Grahova

Prevod

»ZaŐtita podanika u zemljama visokog carstva od zulumu i nepravdi i osiguranje poretka i njihovog mirnog Őivota je apsolutni zahtjev Njegovog VeliĐanstva. A duŐnost je svih podanika i stanovniŐtva koji traŐe zadovoljstvo da se bave svojim poslovima i da ne izazivaju nemile pojave. S obzirom na to, bivŐi prisutni kod mene Mustafa aga, sandŐaktar Njegove Visosti sreĐnog Ali-paŐe, mutesarifa Hercegovakog sandŐaka, i njegov ĉovjek Abdulah-aga te Rade ĉovjek Njegovog Visoĉanstva crnogorskog Vladike, a u zdogovoru s Jakovom, vojvodom Grahovske nahije, i popom Stefanom i knezom Lazarom, Lukom i Jovanom zakljuĉeno je: Da se sve ono Őto se je dosada dogodilo u Grahovskoj nahiji ima smatrati da je bilo i proŐlo, a da se ubuduće ima postupiti po onom kako glasi ova isprava, te da se suprotno tome neće niŐta dogoditi. PoŐto su se oni obavezali da će raja spomenute nahije uvijek postupati po ovoj ispravi i da neće ĉiniti niŐta Őto bi bilo u suprotnosti podaniĉkom redu, to je zajamĉeno s moje strane, dokle god oni budu ovako postupali, da se od strane Njegove Ekselencije spomenutog Ali-paŐe i od strane muslimana neće uĉiniti niŐta suprotno ovoj ispravi.

Ako se od strane muslimana bude bez povoda uĉinila nepravda navedenom stanovniŐtvu, izvijestiće se sa strane navedene raje Njegova Ekselencija spomenuti Ali-paŐa o uĉinjenom prestupu, te će od strane Njegove Ekselencije biti po zasluzi kaŐnjeni. Ako to ne bi bilo izvrŐeno sa strane Njegove Ekselencije spomenutog, onda — s obzirom da smo mi za ovo dali jemstvo i obavezu — u tom sluĉaju navedena će raja mene izvijestiti, te će se doći u pismenu vezu s Njegovom Ekselencijom spomenutim (Ali-paŐom) i postupati kako treba.

U Őevalu 1254 godine« (poĉinje 6/18-XII-1838).

»Pošto se je u Grahovskoj nahiji, koja pripada Nikšićkom kadiluku u Hercegovачkom sandžaku, pokvario u nekom pogledu red, to su vojvoda navedene nahije i pop Stefan i knezovi Lazar, Luka i Jovan dovedeni u Travnik, te nakon izmjene misli utvrđen je red na način kako slijedi:

Između stanovnika Hercegovачkog sandžaka i raje spomenute nahije nastali su prije izvjesnog vremena neki sporovi i zbog toga je nekolicina od spomenute raje pobjegla u Crnu Goru. Što god je dosad bilo, bilo je (i prošlo), sve je oprošteno. S obzirom na to raju spomenute nahije ne treba da se plaši i svak može da dođe na svoje mjesto i da preuzme svoje kuće, vinograde, bašče, njive, livade i ostalo i da obrađuje svoje zemlje koje od davnina sije. I pod car. zaštitom može mirno da živi; njima se ništa ne smije prigovarati zbog njihovih prijašnjih nepravilnih postupaka. Oni u svakom pogledu ima da budu sigurni.

Pošto je već prije njegova ekselencija spomenuti Ali-paša za vojvodu spomenute nahije postavio Jakova, to će i ubuduće navedeni Jakov biti vojvoda. I on ima da pazi raju i da obavlja poslove spomenute nahije i da lojalno vrši dužnost. Ako se s njegove strane pokaže kakav postupak suprotan zapovijesti ili se učini siroti raji kakav zulum i nepravda te bude potrebno da se on razriješi vojvodske dužnosti i da se zamijeni drugim, Njegova Ekselencija navedeni paša će pozvati sebi nekoliko knezova između raje spomenute nahije koji stvar razumiju, te koji od njih bude podesan za vojvodu, njega će postaviti za vojvodu.

S obzirom da se spomenuta nahija nalazi između Austrije, Crne Gore i Hercegovачkog sandžaka, to je zbog toga raje navedene nahije prisiljena stalno držati pandure radi svoje zaštite. I pošto je izložena troškovima više nego ostala mjesta, to su im porezi već otprije oprošteni od strane njegove ekselencije spomenutog Ali-paše. Isto tako i ubuduće porez se neće tražiti.

A kada bude vrijeme za džizju otići će jedan podesan čovjek od strane Njegove Ekselencije spomenutog paše, te koliko u spomenutoj nahiji bude raje koja ima da daje džizju, o tome će se posredstvom dotičnog čovjeka koji bude otišao i posredstvom njihovog vojvode sastaviti defter. I pretpostavimo ako bude raje koja ima da daje džizju 350, izostaviće se 50 osoba za podmirenje njihovih troškova, a novac od džizje preostalih 300 osoba raje ubraće se kao džizja raje koja se nalazi u ostalim kadilucima i nahijama navedenog sandžaka.

Muslimani koji se nalaze u blizini navedene nahije imaju svoje nekretnine (em-lak), zemlju i čifluke. Posjednici ovih dolaze u spomenutu nahiju s više ljudi da bi u vrijeme naplate ubrali kiriju koja im pripada, te zbog mjela i stočne hrane nanose štetu spomenutoj raji, a pored toga to dovodi do nesporazuma između njih. Pošto s ovom nepravdom (oštećenjem) i neumjesnim postupkom nije zadovoljan niti Stvoritelj niti je zadovoljan car, a da ne bi bilo štete niti posjednicima niti navedenoj raji, ubuduće oni koji u spomenutoj nahiji imaju čifluke, mulkovne nekretnine i zemlju, poslaće od svakog fisa, tj. od svakog plemena pouzdane i čestite ljude, te će tim zastupnicima posredstvom navedenog vojvode i knezova biti predani svačiji prihodi. Iako je dosada spomenuta raja davala posjednicima od tri dijela jedan dio, tu skoro iz samilosti prema njihovom stanju od strane Njegove Ekselencije spomenutog Ali-paše izdata je navedenoj raji isprava da od četiri dijela daju jedan dio, što je izjavila navedena raja. Ako je uistinu tako, davaće se od četiri dijela jedan dio; a ako u stvari nema ove isprave, davaće se opet od tri dijela jedan dio. Od strane zastupnika

koje budu uputili posjednici spomenutoj raji neće se činiti nikakva nepravda niti kakav neumjestan postupak. Isto tako od strane navedene raje neće se prikriti ništa od prava koje pripada posjednicima, nego će se direktno predati njihovim zastupnicima.

A što se tiče muslimanskih čifluka, bašči, vinograda, mlinova i ostalih mülk nekretnina i zemlje u spomenutoj nahiji, kako se je do sada popravljalo, pazilo i čuvalo od propadanja, isto tako će se i ubuduće po starom običaju paziti i popravljati. Ali, s obzirom da se spomenuta nahija nalazi između Austrije, Crne Gore i Hercegovačkog sandžaka, to se niti od strane posjednika niti od strane Crnogoraca neće graditi zgrade kao kule koje bi mogle poslužiti za sklonište odmetnicima, kradljivcima i pokvarenim tipovima.

Mi koji smo vojvoda i knezovi Grahovske nahije, u ime svoje lično, a ispred ostale raje u spomenutoj nahiji kao zastupnici obavezujemo se da ćemo raditi i postupati onako kako je napisano u ovoj ispravi i da ubuduće nećemo činiti ništa što bi bilo suprotno carskoj zapovijesti, o čemu je napisana ova isprava.

Ponizni,
Knez Luka Vučković
iz Grahova
(Luka Mijatov Vuičić)

Ponizni,
Jovan Bulaić
Grahovska nahija

Ponizni,
Knez Lazar Andrijašević
Grahovska nahija
(Šćepan Kovačević)

Ponizni,
Sveštenik Stjepan
Grahovska nahija

Ponizni,
Vojvoda Jakov Daković
Grahovska nahija

Ako gornji sporazum uporedimo s ugovorom sklopljenim na Cetinju, vidjećemo ovo:

1) Najvažniji problemi, kao što su nesmetan povratak odbjeglih Grahovljana svojim domovima, način ubiranja četvrtine u korist posjednika, te prava i dužnosti grahovskog vojvode, mnogo su detaljnije i preciznije formulisani u Travniku. Vjerovatno je to bila i namjera Njegoša, kada je navedenu delegaciju uputio Vedžihi-paši.

2) U ugovoru sklopljenom na Cetinju ne spominje se džizja. Međutim u travničkom sporazumu jasno je izloženo kako će se džizja kupiti u Grahovskoj nahiji.

3) Osim toga u ovom drugom sporazumu spominje se i to da je raja Grahova oslobođena ostalih poreza, pošto se nalazi na tromedi te mora držati pandure radi svoje zaštite. Ovo oslobođenje od poréza pripisuje se Ali-paši Stočeviću, ali se dodaje da to ima važiti i ubuduće.

Uslove ovoga sporazuma potpisali su samo pretstavnici Grahova, ali je i ime Rade Pipera kao pretstavnika od strane crnogorskog Vladike spomenuto u uvodu.

U vezi s gornjim sporazumom Vedžihi-paša je 21-XII-1838 god. uputio pismo Njegošu, kojim potvrđuje da je primio njegovo pismo kao i senet o utvrđivanju mira između Bosne i Hercegovine i Crne Gore, sastavljen na Cetinju u dva primjerka. Ujedno ga izvještava, da je s grahovskom delegacijom napravio tri seneta, od kojih je jedan zadržao kod sebe, jedan poslao Ali-paši, a jedan predao delegaciji. U ovom pismu M. Vedžihi-paša izražava zadovoljstvo što će ubuduće biti mirni kako ljudi u Hercegovini tako i Crnogorci.

Na povratku iz Travnika delegacija je došla u Mostar. Prema svim znacima Ali-paša nije bio zadovoljan s onim što je učinjeno u Travniku. Mislim da to njegovo neraspoloženje nije bilo zbog same stvari, nego zbog tona i načina koji se u navedenom sporazumu primjećuje. Istina Vedžihi-paša priznaje prednost i nadležnost Ali-paše u hercegovačkim pitanjima. To on na dva tri mjesta izričito navodi i upućuje Grahovljane da se prvenstveno njemu obrate. Ali on daje garanciju da se od strane Ali-paše i ostalih muslimana neće učiniti ništa što bi bilo u suprotnosti s utvrđenim sporazumom. A ako bi se učinila kakva nepravda, da se obrate Ali-paši, koji će krivce prema zasluži kazniti. Ukoliko to ne bi bilo izvršeno, da se njemu javi, te će on doći u pismenu vezu s Ali-pašom i stvar riješiti kako treba. Vjerojatno je Ali-paša smatrao to kao miješanje u njegovu nadležnost.

Da pokaže da je on glavni faktor u regulisanju odnosa sa Grahovom, on je ispratio vladčina pretstavnika Rada Pipera, a grahovsku delegaciju zadržao je u Mostaru oko četiri mjeseca. On je tražio od Grahovljana da mjesto njih dođe 10 drugih, navodno kao garancija za izvršenje sporazuma. I tek u mjesecu maju 1839 godine vojvoda Jakov Daković sa svojom družinom vratio se kući.⁹⁾

Ali i pored toga cetinjski ugovor s dopunama travničkog sporazuma poštivan je s obje strane. Kako navodi Marko Dragović, poslije ovoga Grahovljani su bili u miru i davali su uredno harač, oni su ga sami kupili i slali u Mostar.¹⁰⁾

Pogibija Šmajlage Čengića u jesen 1840 i spor oko uskoka pomutilo je odnose između Ali-paše i Njegoša. I najposlije 1842 godine u ljeto našle su se njihove vojske kod Grahova. Otpočeli su pismeni pregovori, a zatim i usmeni. Postignut je sporazum i 12 jula zaključeno primirje do 23 septembra i ugovoreno da se Ali-paša i Petar II Petrović Njegoš sastanu na mjestu koje će oni sporazumno utvrditi.

I, kao što je poznato, do ovog sastanka došlo je u Dubrovniku. Nakon trodnevnog raspravljanja između Njegoša i Ali-paše 12/24 septembra 1842 godine postignut je potpun sporazum i zaključen trajan mir između Hercegovine i Crne Gore. Šta više Ali-paša se tom prilikom pobratio s Njegošem.

Poslije toga nastaje prijateljsko dopisivanje između Mostara i Cetinja, bazirano na pravom pobratimstvu.¹¹⁾ To se najbolje vidi iz jednog Njegoševog pisma Ali-paši od 8-X-1842 u kome između ostalog veli ovo: »I znadi istinito posljed našega sastanka u Dubrovniku da ti višega prijatelja od mene nejimaš ni Turčina ni Rišćanina; a i ja tebe među mojijema prvijjema prijateljima držim, i sve naše poslove koje uradimo po granici, da ih činimo iz dogovora i ja sam tvoje misli...« U tom smislu razvijali su se odnosi između Hercegovine i Crne Gore.

Ovo prijateljstvo nije prekinuto ni prilikom pogibije šestorice Ali-pašinih izaslaničnika na Bašinoj vodi ispod Ostroga, gdje je trebalo da se sastanu s Njegošem.¹²⁾ Istina Ali-paša je zbog toga došao s velikom vojskom do Grahova, a to je učinio i Vladika, ali mjesto borbe povedeni su između njih pregovori.

⁹⁾ Vidi pismo Ali-paše Njegošu od 16/28-XII-1838 i od 7/19-I-1839. — Marko Dragović, Mat. za ist. C. G., Srp. uč. dr. knj, 63, s. 164—165.

Uporedi pismo Vedžihi-paše Njegošu od 11-III-1839. — Starine XX, s. 271—272.

¹⁰⁾ M. Dragović, Borba Crnogoraca s Turcima oko prevlasti nad Grahovom, Starine XX, Zagreb 1888, s. 266.

Međutim na drugom mjestu on navodi pismo Ali-pašino od 28-II-1844., u kome stoji, da Grahovljani nisu pet godina platili harača.

¹¹⁾ Poštu su nosili Mustaj-beg Hajrović i Radovan Piper. — Dr. L. Tomanović, Petar II Petrović Njegoš kao vladalac, str. 22.

¹²⁾ Među njima poginuo je i Mustaj-beg Hajrović. Trojica su se spasili. Ovaj neobjašnjeni događaj bio je u avgustu 1943.

Kao rezultat toga redigovana su dva sporazuma i to prvi 28-IX-1843 godine u Trebinju,¹³⁾ a iza toga ugovor u Kotoru.

Trebinjskim ugovorom Ali-paša i Vladika utvrdili su trajan mir između Hercegovine i Crne Gore. Ali dok sporazum u Travniku rješava probleme unutaršnjeg karaktera, dotle trebinjski ugovor govori o spornim pitanjima između Hercegovine i Crne Gore. U njemu se ističe da se nijedna strana neće miješati u poslove druge. Raja po graničnim oblastima dužna je da se pokorava jurisdikciji turskih vlasti. Odbjegli Grahovljani i Banjanima daje se od strane Ali-paše amnestija iz ljubavi prema Vladici i dopušta im se povratak domovima. Naročito se podvlači da se u Grahovu i Drob-njacima ne smiju zadržavati nevaljali ljudi koji bi mogli narušiti utvrđeni mir. Za održavanje reda duž granice biće postavljeni panduri i prelaz preko granice biće dopušten samo s putnim ispravama. Na kraju ugovora se veli da se kula na Humcu koju je podigao Njegoš ima srušiti, a trošak za tu kulu platiće Ali-paša.

Kako prethodnim tako se i ovim ugovorom utvrđuje da vojvoda Jakov Daković ostane kao vojvoda grahovski. Mislim da unošenje ove tačke u sve ugovore ima više opšti nego lični karakter. U ličnosti vojvode želi se osigurati postojeća auto-omija ove nahije.

Koncem septembra 1843 god. sastali su se u Kotoru njihovi punomoćnici: Osmanaga Zvorničanin i Dimitrije Milaković. Oni su postigli sporazum i potpisali ovaj traktat:

»Da Grahovljani daju carske harače a nikažve druge dacije ni poreza. Takođe s turske zemlje, koju Grahovljani drže, da daju agama onako kako im je vezir prije zavezao; a od svih zemalja koje sada Grahovljani imaju ili koje bi unaprijed kupili od Turaka da ne daju ništa.

Da vojvoda Jakov Daković, kojemu vojvodstvo ostaje u kući nasljedstveno, i ostali Grahovljani svake godine zaištu od vezira hercegovačkoga po jednoga Turčina, koga oni hoće, da se kupe i dadu carski harači. I podhvaća se vezir hercegovački vladiki crnogorskom, da Grahovljanima nikažve napasti ni zuluma od Turaka neće biti, niti će im se ništa drugo tražiti, osim što je gore spomenuto. A vladika crnogorski podhvaća se veziru hercegovačkome, da Grahovljani neće smjeti da ne ispunjavaju ovu naredbu.

Da se u Grahovu, na mjestu nazvanom Humac uništi kula, koja je već uništena, pa od sada unaprijed, da ne mogu ni Turci ni Crnogorci ništa graditi na Grahovu.

Da se Banjani slobodno vrate svaki na svoju kuću i zemlju i da drže slobodno sve ono što su i prije držali, a vezir hercegovački daje svakom od njih čistu Božju vjeru i oproštenje za sve što je do sada bilo i potvrđuje Vasilja Bačevića i Rada Božova opet za njihove knezove. Takođe obećaje se vezir hercegovački da će u Banjane šiljati svoje pametne i dobre ljude, koji će kupiti obične vezirske dacije.

Vezir hercegovački obećao se platiti vladiki crnogorskom za troškove, koje je ovaj učinio u Grahovu na Humac, za koje troškove od vezirova poslanika Osmanage Zvorničanina i predani su novci u ruke c. k. bokokotorskom okružnom kapetanu g. Gavrilu Ivačiću, a da ih ovaj preda u ruke vladčinom sekretaru Milakoviću.

Za uskoke ostavimo, da stoje onako kako vladika crnogorski i vezir hercegovački posle učine za njih način.«¹⁴⁾

¹³⁾ Ovaj ugovor, o kome se dosada nije znalo, pronašao je u Zadarskom arhivu prof. Hamdija Kapidžić i objavio njegov sadržaj u časopisu »Brazda« (broj 9—10, str. 697—698, Sarajevo 1951).

¹⁴⁾ Dr. L. Tomanović, Petar II Petrović Njegoš kao vladalac, Cetinje 1896, s. 127.

Ovim sporazumom definitivno su riješena sva sporna pitanja između Hercegovine i Crne Gore. Sve privilegije koje su Grahovljani imali u pogledu unutarnje uprave i oslobođenja od poreza izuzev harača (džizije) utvrđuju se i ovim sporazumom. U njemu je jače izražen uticaj Crne Gore na Grahovo. Crnogorski vladika garantuje hercegovačkom veziru »da Grahovljani neće smjeti da ne ispunjavaju ovu naredbu«.

U duhu tih sklopljenih sporazuma razvijali su se i odnosi Grahova prema Hercegovini. Od državnih daća Grahovljani su plaćali samo harač i to na način kako je o tom postignut sporazum već u Travniku, što je i posljednjim sporazumom utvrđeno. Radi potpunijeg pregleda navešćemo jedno pismo Ali-paše koje je uputio grahovskim glavarima u pogledu kupljenja harača. Ono glasi:

»Ali-paša vezir hercegovački

S ovijem našim vezirskim pismom pišemo Jakovu vojvodi u Grahovu i popu Šćepi i popu Savi i svijem ostalijem knezovima i grahovskoj raji.

Evo carski glavni harači svuda se kupe od ove godine, a pri vama ima harača nepokupljenog od pet godina, tj. od 1256, 57, 58, 59 i 60, biva od pet godina s ovom godinom. Zato i šaljem sada među vas Arslan-bega nikšićkog mutesarifa i našega hazna buljukbašu Ahmet-agu i zapovijedamo vama po carskome fermanu da predate njima glavne harače lijepo i pošteno od pet godina, drago vam po trista talijera na godinu, kako je rečeno vama i prijed i posljed na osjek, koje dolazi za pet godina hiljadu i pet stotina talijera. Od toga ste dali lani binbaši našem Ahmed-agi talijera dvjesta i pedeset, ostade da dadete hiljadu i dvjesta i pedeset talijera. Ako vam se čini opet lakše po defteru, a vi što god ima grahovskog harača popišite sve iznova po defteru kao svuda i platite po groša sedamnaest i po na godinu na svaku glavu. A pare ćete davati ovako: plete po groša 3, talijere po groša 19, a madarije po groša 45. I prema toga (tome) gledajte lijepo kako je vama lakše i platite bez ikakva odgovora kao i do sada. A Banjani, koji su i sada među vama, oni neka idu u Banjane svak u ono selo i kneževinu u koju je stojao i neka tamo plati s njegovijem ostalijem komšijama. Tako vam zapovijedamo po carskome fermanu, i tako pošteno učinite i svršite, kako će vam biti za posljedak i ljepše i lakše. I da ste od Boga zdravo.

U Mostaru februara 28 godine 1844.«¹⁵⁾

Unutarnji život Grahova odvijao se je u vidu djelomične autonomije, kako je to predviđeno navedenim ugovorima. Nije bilo poremećaja u tome, kao ni u odnosima Hercegovine i Crne Gore. To se ima zahvaliti bratskoj saradnji između Njegoša i Ali-paše Stočevića. Njihovo iskreno prijateljstvo ostalo je čvrsto sve do tragične Ali-pašine smrti.

Petar II Petrović Njegoš bio je u Italiji kada je Ali-paša poginuo. Ljuba Nenadović u svojim pismima iz Italije iznosi kako je vijest o smrti Ali-pašinoj mnogo ožalostila Njegoša. On ga je iskreno žalio kao svog pobratima, a osim toga on je potpuno ispravno predviđao da će i utvrđeni mir između Crne Gore i Hercegovine biti narušen.

¹⁵⁾ M. Dragović, Materijal za istoriju Crne Gore, Glasnik Srpskog učenog društva, knj. 63, Beograd 1885, str. 172—173.

RÉSUMÉ:

RELATIONS DU MONTÉNÉGRO AVEC GRAHOVO AU TEMPS DE NJEGOŠ.

Lorsque Pierre II Petrović Njegoš devint chef du Monténégro, Grahovo faisait, comme nahije [commune] du cadilouk [juridiction de cadi] de Nikšić, partie de la Herzégovine; mais il jouissait d'une certaine autonomie. Pour ce qui est des affaires intérieures, c'est le duc Jakov Đaković qui était chargé d'y assurer l'ordre public. Il percevait les impôts du haratch et les expédiait à Mostar au vézir de Herzégovine, à Ali pacha Rizvanbegović. La population de Grahovo elle-même entretenait avec le Monténégro des relations étroites et y trouvait protection.

Fort de cet appui, le duc susmentionné cessa en l'an 1834 d'envoyer le haratch. Aussi en l'an 1836 le vézir de Herzégovine recourut à une expédition militaire pour ramener les gens de Grahovo à la soumission. Environ 300 Monténégrs prirent, aux côtés des Grahoviens, part dans ce conflit armé contre les Turcs, — à la suite de quoi les relations entre la Herzégovine et le Monténégro devinrent tendues.

C'est dans le but d'instaurer la paix et des relations amicales, que, en l'an 1838, à Tsétigné Njegoš conclut avec les représentants du vézir de Bosnie et Herzégovine une entente de paix perpétuelle. Or l'objet principal de cette entente fut justement Grahovo. Toutefois pour préciser les droits et devoirs des Grahoviens vis-à-vis des autorités turques, Njegoš envoya au vézir de Bosnie Vedjih pacha une délégation que composaient le duc de Grahovo, trois de leurs knez et ecclésiastiques ainsi que son perjanik [officier de garde] Piper. Le texte de cette entente, je l'ai trouvé dans le registre du cadi de Travnik. Je le publie en turc avec traduction en regard.

En relation avec le même sujet, j'ai présenté également les traités que conclurent ultérieurement Ali pacha et Njegoš et qui conduisirent à l'établissement d'une fraternité d'élection entre eux-mêmes et d'une paix réelle entre la Herzégovine et le Monténégro. Et tant que vécuront ces deux hommes, cette paix ne fut pas violée.